

Čeprav uporabljamo ta algoritem že stoletja, pa je presenetljivo, da ni vedno najboljša metoda za iskanje največjega skupnega delitelja.

R. Silver in **J. Terzian** sta leta **1962**

(v lit. J. Stein, *J. Comp. Phys.* **1** (1967), 397-405)

predlagala **binarni algoritem**:

B1. Poišči tak največji $k \in \mathbb{Z}$, da bosta števili a in b deljivi z 2^k ; $a \leftarrow a/2^k$ in $b \leftarrow b/2^k$, $K \leftarrow 2^k$.

B2. Dokler $2|a$ ponavljaj $a \leftarrow a/2$ in dokler $2|b$ ponavljaj $b \leftarrow b/2$.

B3. Če je $a = b$, je $D(a, b) = a * K$, sicer pa v primeru $a > b$, priredi $a \leftarrow a - b$, sicer $b \leftarrow b - a$ in se vrni na korak B2.

Lehmerjev algoritem deli z majhnimi namesto velikimi števili (izboljšave J. Sorenson, Jaebelan,...).

Dobro vprašanje je kako prenesti te ideje v $GF(2^n)$.

R. Schroepel je že naredil prvi korak s svojim algoritmom **almost inverse**.

Kitajski izrek o ostankih. Če so števila $m_1, m_2, \dots, m_r$ paroma tuja, tj. $D(m_i, m_j) = 1$ za $i \neq j$, in $a_1, a_2, \dots, a_r \in \mathbb{Z}$, potem ima sistem kongruenc

$$\begin{aligned}x &\equiv a_1 \pmod{m_1} \\x &\equiv a_2 \pmod{m_2} \\&\vdots \\x &\equiv a_r \pmod{m_r}\end{aligned}$$

enolično rešitev po modulu $M = m_1 \cdot m_2 \cdots m_r$,

$$x = \sum_{i=1}^r a_i \cdot M_i \cdot y_i \pmod{M},$$

kjer je $M_i = M/m_i$, $y_i = M_i^{-1} \pmod{m_i}$, $i = 1, \dots, r$.

(angl. Chinese Remainder Theorem oziroma CRT)

Red elementa g v končni multiplikativni grupi je najmanjše celo število m tako, da $g^m = 1$.

Lagrangev izrek: Naj bo G multiplikativna grupa reda n in $g \in G$, potem red g deli n .

Naj bo p praštevilo. Generatorju multiplikativne grupe $\mathbb{Z}_p^*$ pravimo **primitiven element**.

DN: Koliko primitivnih elementov ima $\mathbb{Z}_p$?

Naj bo α primitiven element, potem za $\forall \beta \in \mathbb{Z}_p^*$ obstaja tak $i \in \{0, 1, \dots, p-2\}$, da je $\beta = \alpha^i$.

Pokaži, da je red elementa β enak $\frac{p-1}{D(p-1, i)}$.

Eulerjevo funkcijo φ definiramo s

$$\varphi(n) = |\{x \in \mathbb{N} \mid x < n \text{ in } D(x, n) = 1\}|.$$

Potem za praštevilo p , naravno število n in poljubni tuji si števili a in b velja

$$\varphi(p^n) = p^n - p^{n-1} \text{ in } \varphi(ab) = \varphi(a)\varphi(b).$$

Če poznamo faktorizacijo števila n , poznamo tudi $\varphi(n)$.

Fermatov izrek

Za praštevilo p in $b \in \mathbb{Z}_p$ velja $b^p \equiv b \pmod{p}$.

Eulerjev izrek

Če je $a \in \mathbb{Z}_n^*$ oziroma $D(n, a) = 1$, potem velja

$$a^{\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}.$$

Opis in implementacija RSA

Generiranje ključev: najprej izberemo

- praštevili p , q ter izračunamo *modul* $n := pq$, in
- *šifrirni eksponent* e , tako da je $D(e, \varphi(n)) = 1$,

nato pa izračunamo *odšifrirni eksponent* d iz kongruence

$$ed \equiv 1 \pmod{\varphi(n)}$$

z razširjenim Evklidovim algoritmom (ali pa potenciranjem).

Javni ključ je (e, n) , **zasebni ključ** pa (d, p, q) .

Šifriranje: $E(e, n)(x) = x^e \pmod n$.

Odšifriranje: $D(d, p, q)(y) = y^d \pmod n$.

Šifriranje in odšifriranje sta inverzni operaciji.

Za $x \in \mathbb{Z}_n^*$ to sledi iz Eulerjeve kongruence:

$$(x^e)^d \equiv x^{r\varphi(n)+1} \equiv (x^{\varphi(n)})^r x \equiv x \pmod n,$$

za $x \in \mathbb{Z}_n \setminus \mathbb{Z}_n^*$ pa se prepričajte sami za DN.

Generiranje podpisa:

za podpis sporočila $m \in \{0, 1\}^*$, Anita:

1. izračuna $M = H(m)$,
kjer je H zgoščevalna funkcija (npr. SHA-1),
2. izračuna $s = M^d \bmod n$,
3. Anitin podpis za m je s .

Preverjanje podpisa:

Bojan preveri Anitin podpis s za m , tako da:

1. vzame overjeno kopijo Anitinega javnega ključa (n, e) ,
2. izračuna $M = H(m)$,
3. izračuna $M' = s^e \bmod n$,
4. sprejme (m, s) če in samo če je $M = M'$.

Potenciranje z redukcijo pri RSA je enosmerna funkcija z bližnjico.

Bližnjica: poznavanje števila d oziroma $\varphi(n)$ oziroma števil p in q .

RSA v praksi

- Modul $n = pq$ mora biti dovolj velik, da je njegova faktorizacija računsko prezahtevna.
- Implementacije RSA z dolžino ključev 512 bitov ne jamčijo več dolgoročne varnosti.

Časovna zahtevnost računskih operacij

Naj ima število n v binarni reprezentaciji k bitov, tj.

$$k = \lfloor \log_2 n \rfloor + 1.$$

Potem je časovna zahtevnost

seštevanja $O(k)$,

Evklidovega algoritma $O(k^2)$,

modularne redukcije $O(k^2)$,

potenciranja pa $O(k^3)$.

Potenciranje opravimo učinkovito z metodo

“kvadriraj in množi”.

Izbira šifrirnega eksponenta

$$e = 5, 17, 2^{16} + 1$$

Pospešitev odšifriranja z uporabo kitajskega izreka o ostankih (CTR) za faktor 4:

namesto da računamo $y^d \bmod n$ direktno, najprej izračunamo

$$C_p := y^{d \bmod (p-1)} \bmod p \text{ in } C_q := y^{d \bmod (q-1)} \bmod q,$$

nato pa po CRT še

$$C := t_p C_p + t_q C_q \bmod n,$$

kjer $p \mid t_p - 1, t_q$ in $q \mid t_p, t_q - 1$.

Algoritem RSA je cca. 1500-krat počasnejši od DES-a. Uporablja se za prenos ključev simetričnega algoritma.

(Za 512-bitno število n lahko dosežemo z RSA-jem hitrost 600 Kb na sekundo, medtem ko DES zmore 1 Gb na sekundo.)

Nekaj lažjih nalog

1. Koliko množenj potrebujemo, da izračunamo m^d ?
2. Prepričaj se, ali je dovolj, da pri RSA uporabimo le Fermatovo kongruenco.

3. Pokaži, da $p \mid \binom{p}{i}$, za $1 < i < p$.

4. Naj bo p praštevilo, potem za poljubni števili a in b velja

$$(a + b)^p \equiv a^p + b^p \pmod{p}.$$

5. Naj bo p praštevilo, potem za poljubno število m velja $m^p \equiv m \pmod{p}$.

Gostota praštevil

Izrek o gostoti praštevil

[de la Vallée Poussin, Hadamard, 1896]

Funkcija $\pi(x)$ je asimptotično enaka $\frac{x}{\log x}$,
ko gre $x \rightarrow \infty$.

(angl. **Prime Number Theorem** oziroma PNT)

Domnevo za PNT je prvi postavil leta 1791 (še kot najstnik) **Frederic Gauss (1777-1855)**, za testiranje pa je kasneje uporabljal tudi tablice **Jurija Vege** iz leta 1796:

$$\pi(x) \approx \int_2^x \frac{1}{\log n} dn .$$

Legendre pa jo je objavil v svoji knjigi iz leta 1808:

$$\pi(x) \approx \frac{x}{\log x - 1.08366} .$$

Namesto da bi šteli praštevila, ki so manjša ali enaka številu n , raje pogledjmo, kakšna je njihova *gostota*:

$$\pi(n)/n.$$

Primerjamo

$$\pi(10^{10})/10^{10} = .04550525$$

z

$$1/\ln(10^{10}) = .04342945.$$

To je bil **problem 19. stoletja.**

Peter Gustav Lejeune-Dirichlet (1805-1859)
(začetki analitične teorije števil): za vsaki tuji si celi
števíli a in b aritmetično zaporedje

$$a, a + b, a + 2b, a + 3b, \dots, a + nb, \dots$$

vsebuje neskončno praštevíl.

Pafnuti Lvovich Chebyshev (1821-1884) je leta 1850 pokazal, da, če limita obstaja, potem leži na intervalu

$$[0.92129, 1.10555].$$

Leta 1859 je **Georg Friedrich Bernhard Riemann (1826-1866)** naredil briljanten napredek na področju analitične teorije števil s študijem Riemannove **zeta funkcije**.

Leta 1896 sta končno dokazala domnevo

**Charles-Jean-Gustave-Nicholas
de la Vallée-Poussin (1866-1962)**

in

Jacques Hadamard (1865-1963).

V Prilogi A si lahko ogledate dokaz izreka, ki sledi D. Zagieru, ki je uporabil analitični izrek namesto Tauberjevih izrekov. (Newman's Short Proof of the Prime Number Theorem, *American Mathematical Monthly*, October 1997, strani 705-709).

Še nekaj zanimivih referenc:

J. Korevaar, On Newman's quick way to the prime number theorem, *Mathematical Intelligencer* 4, **3** 1982, 108-115.

P. Bateman and H. Diamond, A hundred years of prime numbers, *American Mathematical Monthly* **103** 1996, 729-741.

Elementarni dokaz izreka o gostoti praštevil

Prvi dokaz so poenostavili **Landau** in drugi v začetku 20. stoletja. Vsi so uporabljali zapletene metode realne in kompleksne analize.

Leta 1949 sta **Atle Selberg** in **Paul Erdős** odkrila neodvisno elementaren dokaz (brez kompleksne analize).

Leta 1956 je **Basil Gordon** dokazal izrek o gostoti praštevil s pomočjo Stirlingove formule za $n!$.

The Times London, sept. 25, 1996:

Selberg and Erdős agreed to publish their work in back-to-back papers in the same journal, explaining the work each had done and sharing the credit. But at the last minute Selberg ... raced ahead with his proof and published first. The following year Selberg won the Fields Medal for this work. Erdős was not much concerned with the competitive aspect of mathematics and was philosophical about the episode.

`http://www-groups.dcs.st-and.ac.uk/
~history/Mathematicians/Erdos.html`

Posledica: Če je p_n n -to praštevilo, velja

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n \log n}{p_n} = 1.$$

Dokaz: Logaritmirajmo limito iz izreka o gostoti praštevil

$$\lim_{x \rightarrow \infty} (\log \pi(x) + \log \log x - \log x) = 0$$

oziroma

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \left\{ \log x \left(\frac{\log \pi(x)}{\log x} + \frac{\log \log x}{\log x} - 1 \right) \right\} = 0.$$

Ker gre $\log x \rightarrow \infty$, velja

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \left\{ \frac{\log \pi(x)}{\log x} + \frac{\log \log x}{\log x} - 1 \right\} = 0$$

oziroma ker gre $\log \log x / \log x \rightarrow 0$, tudi

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\log \pi(x)}{\log x} = 1.$$

Pomnožimo še z limito iz izreka o gostoti praštevil in dobimo

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x) \log \pi(x)}{x} = 1,$$

kar pa je že zelena limita, če vzamemo $x = p_n$ oziroma $\pi(x) = n$. ■

RSA sistem in faktorizacija

- Probabilistično testiranje praštevilčnosti (ponovitev Monte Carlo algoritem, Solovay-Strassen algoritem in Miller-Rabinov test)
- Napadi na RSA (odšifrirni eksponent, Las Vegas algoritem)
- Rabinov kriptosistem
- Algoritmi za faktorizacijo (naivna metoda, metoda $p - 1$, Dixonov algoritem in kvadratno rešeto)

Generiranje praštevil

Za inicializacijo RSA kriptosistema potrebujemo velika (npr. 80-mestna) naključna praštevila.

V praksi generiramo veliko naključno število in testiramo, ali je praštevilo z Monte Carlo algoritmom (npr. Solovay-Stassen ali Miller-Rabin).

Ti algoritmi so hitri, vendar pa so probabilistični in ne deterministični. Po izreku o gostoti praštevil je verjetnost, da je naključno 512-bitno liho število praštevilo, približno $2 / \log p \approx 2 / 177$.

S praštevili, ki so “osnovni gradniki” matematike, so se ukvarjali učenjaki vse od antičnih časov dalje.

Odločitveni problem praštevilo

Za dano število n ugotovi ali je praštevilo.

Leta **240 pr. n. št.** se je grški matematik in filozof **Eratostenes**, bibliotekar aleksandrijske knjižnice, domislil prve neoporečne metode (*čas. zahtev. $O(n)$*). V primeru zelo dolgih števil bi za rešitev tega problema potrebovali več časa kot je staro vesolje.

Od tedaj so matematiki poskušali najti algoritem, ki bi dal odgovor v smiselnem času.

Karl Frederick Gauss (1777-1855) je v svoji knjigi *Disquisitiones Arithmeticae* (1801) zapisal:

“Menim, da čast znanosti narekuje, da z vsemi sredstvi iščemo rešitev tako elegantnega in tako razvpitega problema.”

Od prihoda računalnikov dalje poudarek ni več na iskanju matematične formule, ki bi dajala praštevila, ampak na iskanju učinkovitega algoritma za razpoznavanje praštevil.

Večji korak naprej je v 17. stoletju napravil **Fermat**, z že omenjenim **Fermatovim malim izrekom**:

$$a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$$

za vsak $a \in \mathbb{N}$ in vsako praštevilo p , ki ne deli a .

Po zaslugi kriptografije so postale raziskave problema **praštevílo** v zadnjih desetletjih še intenzivnejše:

-
- 1976 **Miller**: deterministični algoritem polinomske časovne zahtevnosti (temelji na Riemannovi hipotezi)
  - 1977 **Solovay in Strassen**: verjetnostni algoritem časovne zahtevnosti $O(\log^3 n)$.
  - 1980 **Rabin**: modifikacija Millerjevega testa v verjetnostni alg. (pravilnost dokazana)
  - 1983 **Adleman, Pomerance in Rumely**: det. alg. čas. zahev. $O(\log n^{O(\log \log \log n)})$
  - 1986 **Golwasser in Kilian**: polinomski verj. alg. za skoraj vse podatke z uporabo eliptičnih krivulj
  - 2002 **Agrawal, Kayal in Saxena (AKS)**: det. alg. s časovno zahtevnostjo $O(\log^{12} n)$ v praksi $O(\log^6 n)$, tudi $O(\log^3 n)$ a brez dokaza.
-

Naj bo p liho praštevilo, $0 \leq x \leq p - 1$.

Potem je x **kvadratni ostanek** po modulu p , tj. $x \in \mathbf{QR}(p)$, če ima kongruenca

$$y^2 \equiv x \pmod{p}$$

rešitev $y \in \mathbb{Z}_p$.

Eulerjev kriterij

Naj bo p liho praštevilo. Potem je

$$x \in \mathbf{QR}(p) \iff x^{(p-1)/2} \equiv 1 \pmod{p}.$$

Torej obstaja polinomski algoritem za odločitveni problem **kvadratnega ostanka**.

Dokaz:

Naj bo p liho praštevilo in a nenegativno celo število. Potem je **Legendrov simbol** definiran z

$$\left(\frac{a}{p}\right) = \begin{cases} 0, & \text{če } p \mid a, \\ 1, & \text{če je } a \in \text{QR}(p), \\ -1, & \text{sicer.} \end{cases}$$

Po Eulerjevem kriteriju velja

$$\left(\frac{a}{p}\right) \equiv a^{(p-1)/2} \pmod{p}.$$

Legendrov simbol posplošimo v Jacobijev simbol. Število n naj bo celo liho število z naslednjo praštevilsko faktorizacijo $n = p_1^{e_1} p_2^{e_2} \cdots p_k^{e_k}$.

Za nenegativno celo število a definiramo **Jacobijev simbol** z

$$\left(\frac{a}{n}\right) := \prod_{i=1}^k \left(\frac{a}{p_i}\right)^{e_i}.$$

Eulerjevo psevdopraštevilo: $91 = 7 \cdot 13$, vseeno pa obstaja tak $a = 10$, da je

$$\left(\frac{10}{91}\right) = -1 = 10^{45} \pmod{91}.$$

DN: Pokaži, da je za poljubno sestavljeno število n , m Eulerjevo psevdopraštevilo glede na bazo a za največ polovico naravnih števil, ki so manjša od n (glej nalogo 4.14).

DA-naklonjen Monte Carlo algoritem je probabilistični algoritem za odločitveni problem (tj. DA/NE-problem), pri katerem je “DA” odgovor (vedno) pravilen, “NE” odgovor pa je lahko nepravilen.

Verjetnost napake za **DA-naklonjen Monte Carlo** algoritem je ε , če za vsak odgovor “DA” algoritem odgovori z “NE” z verjetnostjo kvečjemu ε .

Solovay-Strassen algoritem

1. Izberi naključno število $a \in \mathbb{Z}_n$, $x := \left(\frac{a}{n}\right)$.
2. **if** $x = 0$ **then return** (“ n je sestavljeno število”).
3. $y := a^{(n-1)/2} \pmod n$,
if $x \equiv y \pmod n$
then return (“ n je praštevilo”)
else return (“ n je sestavljeno število”).

Verjetnost napake pri Solovay-Strassen algoritmu je kvečjemu $1/2$ (glej nalogo 4.14 v Stinsonu).

Monte Carlo verjetnostni algoritem za odločitveni problem, ali je število sestavljeno: test ponovimo m -krat z naključnimi vrednostmi a . Verjetnost, da bo odgovor napačen m -krat zapored napačen je ε^m , vendar pa iz tega še ne moremo zaključiti, da je verjetnost, da je n praštevilo, $1 - \varepsilon^m$.

Dogodek A :

“naključen lih n določene velikosti je sestavljen”

in dogodek B :

“algoritem odgovori ‘ n je praštevilo’ m -krat zapored.”

Potem očitno velja $P(B/A) \leq \varepsilon^m$, vendar pa nas v resnici zanima $P(A/B)$, kar pa ni nujno isto.

Naj bo $N \leq n \leq 2N$ in uporabimo izrek o gostoti praštevil

$$\frac{2N}{\log 2N} - \frac{N}{\log N} \approx \frac{N}{\log N} \approx \frac{n}{\log n}.$$

Sledi $P(A) \approx 1 - 2/\log n$. Bayesovo pravilo pravi:

$$P(A/B) = \frac{P(B/A)P(A)}{P(B)}.$$

Imenovalec je enak $P(B/A)P(A) + P(B/\bar{A})P(\bar{A})$.

Upoštevajmo še $P(B/\bar{A}) = 1$ in dobimo

$$\begin{aligned} P(A/B) &= \frac{P(B/A)(\log n - 2)}{P(B/A)(\log n - 2) + 2} \leq \\ &\leq \frac{2^{-m}(\log n - 2)}{2^{-m}(\log n - 2) + 2} = \frac{(\log n - 2)}{\log n - 2 + 2^{m+1}}, \end{aligned}$$

kar pomeni, da gre iskana verjetnost eksponentno proti 0.

Monte Carlo verjetnostni algoritem za odločitveni problem ali je število sestavljeno:

Test ponovimo k -krat z različnimi vrednostmi a . Verjetnost, da bo odgovor k -krat zapored napačen, je za nas ocenjena z ε^k .

DN: Iz naslednjega izreka izpeljite, da za izračun Jacobijevega simbola ne potrebujemo praštevilske faktorizacije števila n .

Gaussov izrek

Izrek o kvadratni recipročnosti (1796)

Če sta p in q različni lihi praštevili, potem velja

$$\left(\frac{p}{q}\right) \left(\frac{q}{p}\right) = (-1)^{\frac{p-1}{2} \cdot \frac{q-1}{2}}$$

ter za praštevilo 2

$$\left(\frac{2}{p}\right) = (-1)^{\frac{p^2-1}{8}}.$$

Zakaj je ta izrek tako pomemben?

Pomaga nam, da odgovorimo, kdaj imajo kvadratne kongruence rešitev, saj velja multiplikativno pravilo

$$\left(\frac{ab}{p}\right) = \left(\frac{a}{p}\right) \left(\frac{b}{p}\right).$$

Predstavlja pa tudi nepričakovano zvezo med pari praštevil (pravilo, ki ureja praštevila).